

hető — félelmükben azonban csak a haláluk utánra engedélyezték a nyilvánosságra hozatalát. S ma már ismertek ezek az adatok.

Persze odaát a hivatalosság körében is hallgatás övezi a megtörténtekeket. A tömegsírok feltárásáról sem lehet szó. Sőt, ahol csak lehet, a hatóságok ügyelnek arra, hogy elfelejtődjenek 1944 őszének szörnyűségei. Van, ahol a temető köveit zúzták szét ismeretlen kezek, van, ahol visszatemették az építkezés vagy szántás nyomán előkerült „leleteket”, ismét máshol pedig kis akácerdőt telepítettek a tömegsírok fölé. Kíváncsiak lehetünk arra is, vajon milyen visszhangja lesz Cseres Tibor mostani könyvének a szerb értelmiség, illetőleg a szerb nagypolitika régióiban. De ez már a jelen, és még inkább a jövő története.

Végezetül szóljunk néhány szót a *Vérbosszú Bácskában* című Cseres-könyvről mint írói alkotásról. Nos, aligha vitatható, hogy e műve sokkal inkább erkölcsi tett, semmint kiemelkedő írói teljesítmény Cseres pályáján, életművében. Műfaját leginkább még szociográfianak nevezhetnénk, így tehát nem is igen kérhetjük számon rajta például a *Hideg napok* irodalmi-esztétikai értékeit. De az elnagyolt, itt-ott esetleges szerkesztés, a mesterkéltség, oda nem illő betétek (pl. a karóba húzás technikájának gyomrot fölkavaró naturalista részletezése, vagy a *Hideg napok: regény és film* című fejezet), az egyes falvakban történt atrocitások némelykor iskolásnak tűnő egymás utáni felsorolása bizonyára nem tartozik a könyv erősségei közé. Következésképpen a *Vérbosszú Bácskában* elsősorban erkölcsi bátorsága és az egykori események katartikus ereje miatt felkavaró mű.

Cseres Tibor megírta hát a *Hideg napok* párdarabját, tükör-művét, kimondta az igazság másik felét is. A *Vérbosszú Bácskában* igazi, mégpedig rendkívüli jelentősége magában e főlrázó tényben keresendő. (*Magvető, 1991.*)

MONOSTORI IMRE

Ideje van az igazságnak

A VÁSÁRHELYI LEVENTÉK KÁLVÁRIÁJA

Ültünk százan, deresedő férfiak a vásárhelyi könyvtár olvasótermében. Hallgatuk tudós történészek értő elemzését egy nemrég megjelent könyvről, amely sorsunk elfelejtethetetlen, súlyos részét hordozza magában: *A vásárhelyi leventék háborús kálváriája*. Különös, ritka alkalom, könyv és szereplői együtt, sőt a kötet közreadója, Herczeg Mihály is közülünk való. Tűnődöm, ugyan mi játszódhatott le benne, amikor a hitelességre törekvő, szigorú történész találkozott a személyes benyomásokat hordozó résztvevővel. Megkönnyítette-e ez a dolgát? Aligha, hiszen emlékeink, az övé is — kitéve az idő rombolásának —, változhattak. Nyilván ez a felismerés vezette a szinte zseniálisnak nevezhető megoldásra: nem az egyes emberek egyedi emlékei adják meg a történet igaz menetét, hanem az, amit ő kollektív emlékezetnek nevez. Azonos eseményekről a benne résztvevők vallomásai sorjáznak egymás után. Az eltérések így nagyon is érthetőek, az azonosságok pedig bizonyító erejűek.

A könyv születésének története annyira jellemző korunkra, hogy érdemes mellette elidőznünk kissé. Létét az új, lassan szabadabbá váló társadalmi, politikai közállapotoknak köszönheti. 1988-ban a fáradhatatlan Tárkány Szűcs Imre szervezésében nosztalgiaakirándulásra ment az 1944 őszén Vásárhelyről elvezényelt leventék egy csoportja a Dunántúlra. Felkeresték az egykori helyszíneket, feltörtek a több mint negyven évig elfojtott emlékek. Hamarosan baráti körre szerveződtek a közös sors hordozói. Összejöveteleiken fájdalmasan emlegették azokat, akik soha nem tértek

haza, s elhatározták, emléket állítanak nekik. Megkezdődött a nevek gyűjtésének nem könnyű feladata. Első kísérletre 116 nevet tartalmazó lista állt rendelkezésükre. Herczeg Mihály, a városi levéltár akkori igazgatója javasolta, hogy a névsorokat a jövő számára helyezték el a levéltárban. Ez meg is történt, de a folyamat öntörvénye szerint tovább haladt. Márványtáblára kerültek a nevek. A Szent István templom falán elhelyezett emléktáblát 1989. október 28-án felavatták. Ezt követően még 14 odaveszett bajtársuk hozzátartozói jelentkeztek. Sok volt a bizonytalanság, az iratok elvesztek, az elvezényelték névsora sem állt rendelkezésre. A kör tagjai azonban sok mindenkire emlékeztek, akikkel együtt voltak. Kiderült, a téma iránt hatalmas az érdeklődés. Gyűltek az újabb nevek, adatok. Összeállt a századok névsora (függelékben közli is a kötet). Szervezőbizottság alakult, kérdőíveket küldtek ki. Még mindig sokan voltak, akik nem csak a tollforgatástól való idegenkedés miatt nem küldték vissza ezeket, hanem a „nem lesz ebből valami baj?” beidegződött szorongása miatt is. Mégis a szokásosnál nagyobb számban érkeztek vissza az adatlapok, s hozzájuk hosszabb-rövidebb visszaemlékezések is csatolódtak. Csodával határos módon előkerült néhány egykorú vers és hiteles napló is. (Csoda valóban, hiszen számtalanszor kifosztották őket mindenükből. Utoljára hazaindulás előtt a fogolytáborban szedték el minden papírjukat.) Egyre jobban kirajzolódott a könyvvé formálhatóság lehetősége az időközben szintén megalakult szerkesztőbizottság előtt. A munka oroszlanrészét Herczeg Mihály végezte el. Blazovich László megyei levéltár-igazgató vállalta a szponzorálást, s beillesztését Tanulmányok Csongrád megye történetéből c. sorozatukba, amelynek ő a szerkesztője is. Így aztán értő kezekben maradt a megvalósítás, mert Blazovich felismerte, hogy nemcsak egy helytörténeti összeállítást tart a kezében, hanem olyan hiteles dokumentumot, amely messze túlmutat a hely esetlegességén. Példázza nem csak az elvitt korosztályok sorsát, hanem — a fogságba esés körülményeinek, majd a fogolytáborok életének leírása révén — annak a 850-900 ezer hadifogolynek a sorsát is. akik közül 130-190 ezer soha nem térhetett haza. (Több mint a frontokon elesett összes magyar katonai!) A politikai elit, és nyomására a történettudomány is négy évtizedig úgy viselkedett, mintha nem is lett volna a háború után hazájától távol, sokszor embertelen körülmények között ennyi ember. Legtöbbjük a bomló hadsereg katonája volt, más részük azonban civil (köztük nők is), és fiatal fiúk, akiknek többsége soha egyetlen bevetésben nem vett részt, 15—21 éves leventék.

De hát kik is voltak a leventék, mi volt a leventeszervezet? Az Új magyar lexikon szerint: „az ifjúság fasiszta-militarista nevelésére szolgáló ellenforradalmi szervezet Magyarországon.” Íme, a „modern” lexikonunk sötéten elfogult summázata összhangban áll azzal, amit az oroszok szinte megszállottan vágtak a fiúk fejéhez: fasiszták vagytok! Tetézi a dolog kegyetlenségét, hogy ugyanezt szajkózták a magyarországi kommunisták is. Főként akkor volt ez visszataszító, amikor a keleti, de különösen a nyugati fogságból hazatért leventéket itthon ezzel fogadták. Miért mentél el? — volt a visszatérő kérdés.

Az 1921. évi 53. tc. — miután a trianoni békediktátum csupán 35 ezerben állapította meg a nemzeti hadsereg létszámát — előírta az iskolán kívüli testnevelést. 1939 után került előtérbe a katonai előképzés a leventeszervezetekben, de gondot fordítottak a nemzeti öntudat, a hazafias érzés ápolására is. Igaz, voltak, akik nem szerettek leventefoglalkozásra járni — többen közülük jobb- vagy baloldali nézeteik miatt —, s az elmaradókat büntették, mégis sokat tett ez a szervezet az egészséges életmód, az edzett test, a fegyelmezett lélek kialakításában. A kötelességteljesítésre való nevelés példája, hogy amikor a Vörös Hadsereg közeledtével elhatározták, elmenekítik előlük a fiatalokat, legtöbbször megjelent a hívó szóra. Igaz, el kell ismerni, korántsem mindenki önként és meggyőződésből, hanem a hadbíróssággal való fenyegetés hatására.

Itt kezdődött a hosszú kálvária, s itt kezdődnek a könyv törzsanyagát kitevő visszaemlékezések is. Hónapokig vándoroltak gyalog, vonaton, szekéren, gyakran ázva, fázva, éhesen. S ha napokra, hetekre, hónapokra meg-megálltak, akkor sem pihenhettek, hadi érdekű munkásoknak fogták be őket. Közben folyton fogyott a

létszám, jórészt szökések miatt. Volt, akinek sikerült, s hamarabb haza jutott, volt, akinek nem, és osztoznia kellett társai sorsában, mások eltűntek, és soha nem kerültek elő. Mire Bruck-Királyhidára értek, az 1800-ból már csak 600-an voltak együtt. Parancsnokaikkal egyetértésben itt határozták el, hogy nem lépik át a történelmi Magyarország határát. A fogságba esés körülményeit többen is szinte azonosan írták le. Folytak a harcok, megérkeztek a szovjet katonák, s elindították őket hátra. Ekkor a németek — látva, hogy „átállnak” — aknavetőkkel löni kezdték őket. Aki hátra jutott, az oroszok gyér őrséggel kísérték tovább és tovább. Számos alkalomuk lett volna megszökni, de nem tették. Még akik valamiért lemaradtak, azok is igyekeztek a többiek után. Hittek fogvatartóiknak: majd kapnak „dokumentet” és mehetnek haza. Bizony, ez beváltatlan ígélet maradt, legtöbbjük vagonba került, és embertelen körülmények között szállították ki a Szovjetunióba. Sokan még a vonaton is reménykedtek: majd itt, majd ott elengedik őket. Ennyire balgák lettek volna? Azt gondoljuk: nem — s ezt mondja az egyik érintett is: „csupán hittünk az adott szó szentségében. Így neveltek bennünket.” Az eredmény? 60-70 lágerbe szórták szét őket az északi sarkkörtől a Kaukázusig.

A keleti hadifogolytáborok, bár sokban különböztek egymástól, abban megegyeztek, hogy szinte mindegyikben embertelenek voltak a körülmények és a bánásmód. Csak néha bukkann fel egy-egy emlékező megjegyzésében, hogy találkoztak együttérző őrrrel vagy — főként munka közben, ahol volt érintkezés a civil lakossággal — barátságos, segítő polgárokkal. A legtöbbet felpanaszolt gyötrelmem a csaknem állandó éhezés. A fogolytartók sem voltak bővében az élelemnek, de a romlott, kukacos, egérpiszkos ennivalóra, a poshadt vízre nincs mentség. Egyikük így összegezi tapasztalatait: „42 hónap alatt 3830-szor kaptunk enni, ebből mindig loptak.” Rögtön ez után következik a bizonytalanság és a teljes elszigeteltség szorongató érzése: „Ha megmondták volna, mennyi ideig kell kint lenni, lehet levelezni, talán meg is értették volna.” Az amúgy is kínzó otthon utáni vágyat ez még elviselhetetlenebbé tette. Mégis innen már nem szökött meg senki. Ez nemcsak az irdatlan távollásnak, meg az őrzésnek tudható be, hanem a túlélésben való reménykedésnek, és az időről időre szándékosan terjesztett álhírnek, hogy hamarosan jöhetnek haza. Hátha még ismerték volna a Hágai Egyezményt! Ennek 118. szakasza ui. kimondja: „A hadifoglyok a tényleges ellenségeskedések megszűnése után minden késedelem nélkül szabadon bocsátandók és hazaszállítandók.” Kiszállítás közben többször tanúi voltak, hogy a szökni akarókat lelőtték. Mit is mond erről a Hágai Egyezmény? 8. cikkely: „A szökött foglyok fegyelmi büntetés alá esnek... Ilyen kollektív büntetés lehet pl. a zenélés eltiltása, a séta megvonása.” Hát igen, ők nem zenélnek és nem sétálnak többé.

Kitűnő leleménye a szerkesztőnek, és döbbenetesen érzékelteti vele az elszenvedett sérelmek igazságtalan és jogellenes voltát az, hogy a tábori élet egyes eseményeit tematikusan leíró fejezetek élén szerepelteti a hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi egyezmény előírásait. Számos szívzorító történetet lehetne még felidézni, de a legmegrázóbb mégis a plenni temetés leírása. A jeltelen sírok tömegére gondolva jogosnak látszik Olasz Sándor kérdése, amit egy szovjet őrnagynak tett fel 1968-ban, amikor az örvendezett, hogy a vásárhelyiek milyen szép emlékművet állítottak az elesett szovjet hősöknek: ők visznek-e virágot a mi ott maradt bajtársaink sírjára?

Szörványosan folyamatosan engedtek el betegeket, nagyon leromlottakat, véletlenszerűen másokat is, de többségük 1948-ban jött haza. (Sokan és szépen írják meg hazatérésük történetét.) Aztán már csak ritkán és nagyon bizalmas körben beszéltek az átéltekről. Itt volt a szólás ideje, mert ha van, ha lehetséges kiengesztelődés, a feléje vezető első lépcsőfok a kimondásé. Így lehet szembesülni a történelemmel. Sokféle vélemény elképzelhető a dolgokról, de az információk cseréje, szabad áramlása nélkül ezek sohasem találkoznak. Ők megtették ezt az első lépést. (Csongrád Megyei Levéltár, 1990.)

HAJDU GÉZA